

Matjaž URŠIČ*

SKRITI PRIDIH PODEŽELJA? RAZREDNOST IN »URBANOST« V PRIMERU LJUBLJANE IN MARIBORA**

Povzetek. Članek obravnava vpliv kulture in razreda pri oblikovanju bivanjskih preferenc v slovenskih mestih. Avtor pri tem izhaja iz domneve, da naj bi se proces urbanizacije tesno povezoval z določenimi oblikami družbeno-kulturnega razvoja in specifičnimi razrednimi vzorci. Z zgodovinskim orisom poteka slovenske urbanizacije avtor najprej pojasni posebnosti razvoja slovenskih mest, nato pa s pomočjo obstoječih raziskav (npr. Kultura in razred, Vrednote prostora in okolja) analizira razlike med posameznimi razredi v odnosu do življenja v mestu. Primerjava odgovorov anketirancev iz dveh največjih slovenskih mest s preostalimi deli Slovenije razkriva kompleksno podobo razrednih značilnosti, ki kažejo na specifičen odnos do velikih mest in drugačen potek akulturacije, kot je potekal v državah z velikimi (milijonskimi) mesti. Pri tem se zdi, da kljub opaznim razrednim distinkcijam med anketiranimi obstajajo določene skupne vrednotne podlage in prihaja do močnega povezovanja z lokalnim okoljem ter spodbujanja bivanjskih vzorcev, ki so značilni za manj gosto naseljena območja.

Ključni pojmi: razred, kultura, urbani razvoj, prostorske vrednote, bivanjski vzorci

Uvod – urbanizacija kot proces družbenokulturnega razvoja

Proces urbanizacije se pogosto zmotno enači z »urbanostjo« oz. s kompleksnimi življenjskimi vzorci, ki se jih opaža v velikih milijonskih mestih. Pri tem naj bi se vzpostavljale pomembne distinkcije oz. življenjski vzorci in orientacije, ki veljajo za posameznike, ki živijo na gosto naseljenih območjih, in za tiste na suburbanih in podeželskih območjih. Ta distinkcija naj bi se v kontekstu Slovenije odražala na ravni med večjimi mesti (Ljubljana, Maribor) in preostalimi območji v državi ter se navsezadnje povezovala s kulturnimi in razrednimi razlikami med prebivalstvom. Pri povezovanju urbanizacije z razrednimi in s kulturnimi razlikami moramo biti v kontekstu

* Dr. Matjaž Uršič, docent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

Slovenije še posebej pozorni, saj zgodovinske posebnosti slovenske urbanizacije vzpostavljajo specifične okoliščine, ki vplivajo na drugačno razumevanje življenja v mestu kot v drugih državah.

V kontekstu urbanizacije gre pravzaprav za vrsto zapletenih pojavov in procesov, ki so posledica velikih družbenih premikov in sprememb v načinu dela. Je izredno dinamičen proces, ki vključuje vedno nove elemente. Urbanizacijo se pogosto opisuje kot proces razraščanja mest in naraščanja mestnega prebivalstva. V takem kontekstu je razumljena predvsem kot »statistično merilo deleža ali števila prebivalstva, ki živi v mestih ali naseljih, določenih po različnih političnih, kulturnih ali administrativnih kriterijih« (Jary, Jary, 1995: 710). K tej skopi opredelitvi urbanizacije je potrebno v kontekstu Slovenije dodati pojasnila, ki skušajo opredeliti oziroma ločiti mestna od drugih območij po načinu organizacije dela in bivanja. Zgolj naraščanje in koncentracija prebivalstva na določenem območju namreč še ne predstavljata nujno tudi procesa urbaniziranja oziroma pomestenja.

V tem pogledu je urbanizacija širok pojem, ki potencialno lahko vključuje določen način življenja in določeno kakovost družbenih odnosov, ki jih nekateri klasiki sociologije označujejo z urbanostjo oziroma »urbanostjo kot načinom življenja« (Wirth, 2000/1938). Lefebvre (1991/1974) opisuje urbanost oziroma urbano centralnost kot širok nabor elementov, ki obsegajo visoko pogostnost srečevanj, kulturno in etnično raznolikost, umetnost oziroma umetniške artefakte, nepredvidljivost, igrivost, izmenjavo različnih impulzov, občutenje prostora z uporabo vseh čutil. Podobno mesta prikazuje Bunting in Fillion (2000), ki jih opisujeta kot prostore intenzivne družbene interakcije in izmenjave med tujci. Življenje v mestu omogoča načrtovane in nenačrtovane, naključne komunikacije in zmanjša stroške interakcij (v času, naporu in denarju). Simmel (2002/1901) opisuje mesto kot območje bolj zadržanih in nekoliko otopelih (blaziranih), brezčutnih posameznikov, a obenem ugotavlja, da je to bolj posledica nadvse bogatih in raznolikih impulzov, ki jih mesto ponuja na vsakem koraku. Urbanost zadeva prostor kot družbeno dimenzijo in zajema emocije, naključnost in možnost, kompleksnost in različnost, skratka, soobstoj protislovij na istem prostoru.

Glede na kompleksnost definicij urbanizacije je bolj smiselno govoriti o posameznih urbanizacijah, ki se močno povezujejo z lokalnimi značilnostmi. Značilnosti urbanizacije na nekem območju lahko močno odstopajo od urbanizacije na drugem območju, ki ima drugačne fizične, ekonomske, kulturnorazredne specifikke in je na drugačen način vpeta v globalizacijske procese (Mlinar, 1004; Martionotti, 1996). V članku bomo skušali analizirati kakšne so kulturne in razredne specifikke prebivalstva v dveh največjih slovenskih mestih in kako vplivajo oz. se povezujejo s t.i. »urbanostjo kot načinom življenja«. Pri tej analizi se bomo oprli na podatke iz vprašalnika *Kultura in razred* (Luthar et al., 2011), ki jih bomo primerjali

tudi s podatki iz analize Vrednote prostora in okolja (Hočevar et al., 2004) in skušali ugotoviti, kakšne distinkcije v odnosu na način bivanja obstajajo med večjimi slovenskimi mesti in drugimi območji v državi. Pri tem pričakujemo, da bodo podatki, kljub posebnostim slovenske urbanizacije, pokazali pomembne razlike med mesti z večjo gostoto poselitve in drugimi območji, kjer se zaradi manjše kritične mase obiskovalcev, dogodkov, ekstenzivnosti socialnih omrežij, ekonomskih resursov in informacij med prebivalstvom oblikujejo drugačne kulturne in razredne značilnosti.

Zgodovinski oris kulturnih in razrednih značilnosti slovenske urbanizacije

Tudi pri najbolj očitni zvezi med industrializacijo in urbanim razvojem, ki se kaže v primeru večine evropskih mest, je treba opozoriti na kompleksnost odnosov, ki izhajajo iz lokalnih posebnosti oziroma specifičnih družbenozgodovinskih situacij. Urbanizacija je odvisna od lokalnih dejavnikov, ki lahko bodisi zavirajo bodisi podpirajo oziroma pripomorejo k hitrejši rasti urbanih območij. V primeru urbanizacije Slovenije je potrebno omeniti, da jo zaznamuje odsotnost velikega mesta (milijonskega mesta) in velike strnjene (zgoščenosti) poseljenih območij, kar bi pospeševalo njeno dinamiko. Urbanizacija Slovenije je vezana na bolj razpršen vzorec poselitve in bistveno manjša urbana območja oziroma poteka drugače kot v državah, ki imajo velika metropolizirana območja in so prebivalstveni tokovi bolj dinamični.

V zgodovinskih obdobjih, ko je v ekonomsko razvitih državah potekala intenzivna industrijska urbanizacija, je v Sloveniji zaradi različnih razlogov prišlo do zamud v urbanem razvoju. Vzroke za zamudo pri industrijski urbanizaciji delno pojasnujemo s tedanjo politično situacijo (vpliv avstro-ogrske monarhije), ki je zaviral bolj neodvisen razvoj slovenskih dežel. Za monarhijo je območje Slovenije sprva predstavljalo predvsem pomembno tranzitno območje, po katerem potekajo prometne povezave med večjimi urbanih središči v Evropi (Dunaj, Budimpešta, Milano, Trst itd.), medtem ko je bil razvoj industrije in urbani razvoj šele drugotnega pomena. Zaradi zapostavljanja ekonomskega razvoja ter politične in administrativne delitve oziroma razkosanja Slovenije na posamezne ozemeljske enote, ki so vezane na urbana središča v drugih državah (Kranjska, Štajerska, Primorska), je prišlo do zamud pri razvoju industrije in deagrarizaciji, ki bi morala predstavljati osnovo urbanizacije Slovenije v predvojnem obdobju.

Na počasno naraščanje urbanega prebivalstva je vplivala tudi slaba »urbana podlaga« (majhno število mest¹ in nizka stopnja urbaniziranosti

¹ Na slovenskem ozemlju je bilo med obema vojnoma s strani oblasti priznanih le enaintrideset mest (Lah, 1999: 14).

pred začetkom industrializacije), ki je zavirala boljše povezovanje procesov industrializacije in urbanizacije, kot je bilo to značilno za druge ekonomsko razvite države v Evropi. Manjše število mest in mestnega prebivalstva je pomenilo tudi manjšo kritično maso podjetnikov, obrtnikov in drugih gospodarskih sektorjev, ki bi lahko sodelovali v akumulaciji kapitala in pripravi na industrijsko urbanizacijo (Novak, 1991). S tega vidika se je pomanjkljiva urbanizacija Slovenije odrazila tudi v pomanjkljivo diferencirani razredni strukturi z majhnim številom pripadnikov višjega in višjega srednjega sloja, ki bi vzpostavljali oz. vzdrževali specifične kulturne in bivanjske vzorce, značilne za gosto naseljena urbana območja. Tudi v obdobju prvega industrializacijskega sunka po prvi svetovni vojni zaradi zamud pri pripravi terena za industrializacijo v Sloveniji ni prišlo do izrazitega naraščanja urbane populacije. Tako je na primer leta 1931 urbana populacija znašala le približno triindvajset odstotkov (Klemenčič, 2001: 10).

Kljub velikim spremembam, ki jih je industrializacija sicer vnesla na slovensko območje, nikoli ni prišlo do oblikovanja zares velikih industrijskih, proizvodnih obratov, ki bi vzpostavili še močnejše povezave med mestom in zaledjem. Slovensko prebivalstvo na podeželju je v obdobju industrializacije zadržalo določeno zadržanost do mest, v katerih je prevladoval pretežno tuj kapital, kar je omejilo procese intenzivnejšega razvoja industrije in urbanizacije. Ti procesi »zadržanega« urbanega razvoja so značilni tudi za obdobje po drugi svetovni vojni.²

Rotar (1985: 87) ugotavlja, da objektivnih vzrokov, ki bi pojasnjevali, zakaj je v Sloveniji prišlo do izoblikovanja specifičnega poselitvenega vzorca z majhnim številom večjih mest, ni mogoče natančno določiti. Velika verjetnost je, da se je nezmožnost vzpostavljanja ustreznih nacionalnih političnih oblasti³ v mestih odražala tudi v procesih intenzifikacije politične moči na podeželju. Ob razvoju nacionalnih ideologij »rodu in grude« (ibid.) je zato prišlo do osredotočenja na notranje razmere in poskusov oblikovanja ideologij, ki slonijo na doktrini varovanja (jezika, običajev, izraza, posebnosti)

² V modernih državah je v obdobju po drugi svetovni vojni prevladoval trend metropolizacije, za katero je značilna koncentracija prebivalstva, ekonomskih dejavnosti v glavnih mestih in hitra širitev urbanih območij. V Sloveniji je bil ta trend dosti manj izrazit, nadomestil pa ga je (delno politično usmerjen) koncept policentričnega urbanega razvoja in industrializacije podeželja. Procesom zmanjševanja kmetijske dejavnosti (deagrarizaciji) ni sledil ustrezen proces intenzivne urbanizacije na območjih večjih slovenskih mest. Kljub začetnim procesom socialistične modernizacije (veliki načrti, gradnja večjih urbanih projektov, blokovskih naselij itd.) slovenski prostorski sistem ni nikoli dosegel stopnje visoke urbanizacije, temveč je obdobju kratkotrajnega porasta koncentracije ljudi in kapitala na urbaniziranih območjih sledilo zaviranje rasti urbanega prebivalstva in selitev dejavnosti ter prebivalcev zunaj mestnih območij (za podrobnosti glej Klemenčič, 2001; Paccione, 2001; UN, 1996).

³ Lahko bi govorili, da so različne tuje politične sile v zgodovini onemogočale vzpostavljanje ustreznih nacionalnih političnih oblasti (rimske imperij, Austro-Ogrska in tako dalje). Slovenija je bila zaradi svoje geostrateške lege v zgodovini pomembno ozemlje, ki so si ga lastile različne državno-politične strukture.

na podeželskih območjih. V tem kontekstu so ideologije rodu in grude v slovenskem prostoru nastajale oziroma so se izkristalizirale v razmerju do skupnega sovražnika, ki so ga predstavljali tuji kulturni elementi, ki so se znašli na ozemlju Slovenije. Posledica tega zaprtega, omejenega razvoja ideologij rodu in grude je bila usmerjenost h »kulturnemu izolacionizmu in kulturnemu protekcionizmu« (Rotar, 1985: 220), v najslabšem primeru pa tudi pretirana povezava med »domačijstvom«⁴ in nacionalno identiteto.

Prevlada konservativne različice nacionalizma v Sloveniji je pomenila tudi manjšo »prepustnost« zunanjih elementov, ki bi lahko sodelovali pri modernizaciji države. Maloštevilno meščanstvo oz. pripadniki višjih razredov so imeli bistveno premajhno vlogo v procesih izoblikovanja slovenske nacionalne zavesti, kar je vplivalo tudi na kulturne vzorce in percepcijo življenja v mestu. Še več, kulturni elementi, ki se povezujejo z urbanostjo ali urbanim načinom življenja, so bil dojeti kot tujek in element ogrožanja »avtentične slovenske kulture«. Prikrito zaviranje procesov gospodarskega razvoja in formacije meščanstva zaradi ideologij rodu in grude je imelo posledice tudi v prostorskem razvoju Slovenije. Preprečevanje vdora tujih kulturnih elementov je delno oviralo urbanizacijo, saj so bile podeželske skupnosti, za razliko od mest (kjer je bilo veliko nemško govorečega prebivalstva), predstavljene kot osnovne družbenokulturne enote, na katerih temelji slovenska kultura. Elementi domačijstva so ostali zakoreninjeni v vrednotne vzorce vse do danes in še vedno pomembno vplivajo na (odklo-nilen) odnos prebivalcev Slovenije do življenja v mestu⁵ ter tako posredno usmerjajo družbenokulturni in prostorski razvoj Slovenije. Specifični bivanjski in kulturni vzorci, ki se pretežno povezujejo z značilnostmi manj gosto naseljenih (podeželskih) območij, se ne odražajo samo med prebivalci manjših slovenskih vasic ali zaselkov, temveč tudi med prebivalci največjih slovenskih mest. V nadaljevanju bomo na podlagi podatkov iz raziskav skušali predstaviti nekatere kulturne elemente, ki bi jih lahko pripisali prebivalcem na manj gosto naseljenih (podeželskih) območij, vendar jih v primeru Slovenije najdemo tudi med pripadniki višjih in višjih srednjih razredov v dveh največjih slovenskih mestih.

⁴ *Domačijstvo se pogosto povezuje z ideologijami »rodu (Blut) in grude (Boden)« (Rotar, 1985), ki so oznaka za pretirano navezanost na domače okolje, tradicijo in dosledno zavračanje kakršnihkoli tujih kulturnih elementov.*

⁵ *Odgovori anketirancev iz raziskav Vrednote prostora in okolja (2004) in Socialno prostorski vplivi avtocest v Sloveniji (CPS, 2002) izražajo precejšnjo nenaklonjenost življenju v mestu. Največji delež predstavljajo anketiranci, ki so odgovorili, da bi najraje živeli zunaj velikih mest – na podeželju, kjer prevladujejo kmetje (enaintrideset odstotkov). Kljub velikemu deležu anketirancev, ki bi si izbrali življenje v urbanih območjih (v manjših krajih, kjer večina prebivalcev niso kmetje (sedemindvajset odstotkov), večjih naseljih oziroma manjših mestih (enajst odstotkov) in predmestju večjega mesta (štirinajst odstotkov)), pa je dejansko število tistih, ki bi radi živeli v gosto naseljenih območjih res majhno (le približno trije odstotki uprašenih bi živeli v mestnem središču večjega mesta z več kot 50.000 prebivalci).*

Analiza vpliva kulture in razreda pri oblikovanju bivanjskih preferenc v Slovenskih mestih

Za analizo smo uporabili standardno delitev na štiri družbenoekonomske razrede (t. i. Esec 4) iz raziskave *Kultura in razred* (Luthar et al., 2011). Esec temelji na Goldthorpovi (2000: 206–229) shemi poklicnih razredov, ki deli ljudi glede na poklic in položaj na delovnem mestu ter kot izhodišče klasifikacije upošteva položaj posameznika znotraj trga dela in pogoje zaposlitve: varnost oz. tveganje zaposlitve, stabilnost dohodkov, možnosti za napredovanje, stopnjo avtonomnosti pri opravljanju dela, položaj v zaposlitveni hierarhiji. V raziskavi je – glede na obseg raziskave in glede na populacijo, ki je bila omejena na prebivalce Ljubljane in Maribora – shema združena v štiri enotne kategorije oz. štiri poklicne razrede: 1. spodnji razred (rutinski delavci in nižji uslužbenci, ki opravljajo nefizična dela), 2. spodnji srednji razred (uslužbenci, samozaposleni), 3. srednji razred (srednji menedžerji, strokovnjaki), in 4. višji srednji oz. zgornji razred (višji menedžerji, najvišje zaposlitvene kategorije). Pri tem je treba omeniti, da smo zaradi omejitev vprašalnika v omenjeni raziskavi oz. določenega manka vprašanj, ki so vezana na prostorske kategorije, skušali podatke dopolnjevati oz. povezovali s podatki iz drugih raziskav (Hočevar et al., 2004; Blatnik, 2003) ter na ta način oblikovati čimbolj konstantno podobo vpliva kulture in razreda na oblikovanje bivanjskih preferenc v večjih slovenskih mestih.

Analiza odprtih vprašanj v vprašalniku *Kultura in razred* (ibid.) je pokazala, da pripadniki iz različnih družbenoekonomskih razredov – v kontekstu percepcije prostora in kvalitete bivanja – precej podobno vrednotijo neprimerne elemente pri opremljenosti hiše in stanovanja. V vseh štirih razredih se pri vprašanju, kaj za vas predstavlja slab okus na področju hiše in opreme stanovanja, močno izpostavljajo tri kategorije, ki so povezane zlasti z: a) neprimernim estetskim videzom fasad slovenskih hiš, b) neprimerno (kičasto) opremo stanovanja in c) nečistočo, neurejenostjo bivanjskega prostora. Vse tri izpostavljene kategorije, s katerimi anketiranci opozarjajo na slab okus pri opremljenosti hiše in stanovanja, pravzaprav kažejo na odstopanja, ki jih opazijo kot pripadniki večinske oz. »skupne kulture« (Featherstone, 1991: 129) v odnosu na izstopajoče posameznike ali pripadnike subkulture, ki so opredeljeni kot skupine ljudi s sklopi vedenja, znanj in prepričanj, s katerimi se razlikujejo od večinske kulture, ki ji sicer pripadajo.

Teza skupne kulture, ki jo pogosto najdemo v sociologiji in antropologiji, predpostavlja, da: »koherentna kultura ali dominantna ideologija igra ključno vlogo pri ohranjanju družbenega reda in integracije« (ibid.). Mnogi avtorji (Williams, 1976; Parsons, 1964; Featherstone, 1991) omenjajo, v kakšni obliki lahko obstaja skupno razumevanje tega, kar naj bi bilo sprejeto kot »normalno« v določenem okolju. V našem primeru se bomo omejili

na razumevanje skupne kulture kot ravnotežja moči med različnimi skupinami, ki bodisi ustvarjajo nove bodisi, kar je v našem primeru bolj pogosto, ohranjajo obstoječe simbolne, kulturne materiale in razmerja na določenem prostoru. V raziskavi tako lahko razmeroma enakovredno zastopanje vseh razredov pri izpostavljanju kričečih fasad, kičaste notranje opreme in uveljavljanju »higienističnih« zahtev ne razumemo samo kot sicer upravičenega izraza estetske kritike bivališč, temveč tudi kot obliko uveljavljanja težnje po neizstopanju in kritičnem vrednotenju javno izraženega individualizma. Med zgornjimi in spodnjimi razredi v tem pogledu ne obstaja izrazita diferenciacija glede na navajanje meril slabega okusa, pri čemer le v redkih primerih pripadniki višjih razredov navajajo bolj kompleksne formulacije slabega okusa (npr. uporaba minimalizma, modernizma pri opremi stanovanja). Pri vseh razredih je tako močno prisotna kolektivna oz. družbeno usklajena težnja po neizstopanju in prilagajanju obstoječim splošno privzetim družbenim normam, ki do določene mere omejujejo in družbeno sankcionirajo javno izražanje individualnosti. Pri tem poudarjamo, da v tej analizi ne presojamo estetskih izrazov individualnosti oz. kvalitete izražanja posameznikov, ki se manifestirajo v specifičnih oblikah gradnje individualnih hiš ali barvitih pročelij, kar bi si s tega vidika zaslužilo posebno obravnavo, temveč na tem mestu zgolj opozarjamo na elemente skupne kulture, ki se manifestira v zaviranju bolj izrazitih oblik izražanja individualnosti.⁶

Težnja po neizstopanju se delno povezuje tudi z bivalnimi preferencami v raziskavi (2011), saj analiza kaže opazno nelagodje anketirancev pred življenjem v gosto naseljenih, velikih mestih, ki zahtevajo večjo stopnjo strpnosti do (etnične, kulturne, simbolne) heterogenosti in obremenitev oz. impulzov, ki so posledica življenja na gosto naseljenih območjih (npr. promet, hrup itd.). Največ vprašanih meni, da je dobro, da Slovenija nima velikih mest, ker bi bili ljudje tako še bolj odtujeni drug od drugega. Večina tudi zavrača tezo o Sloveniji kot podeželski deželi, ki potrebuje veliko mesto, nemajhen delež vprašanih pa meni, da so velika mesta sicer zanimiva za občasne obiske, ne pa za stalno prebivanje. Pri tem v ocenah bivalnih značilnosti velikih (milijonskih) mest – podobno kot pri oceni slabega okusa na področju opreme hiše in stanovanja – ni velikih razlik med različnimi razredi (Tabela 1).

⁶ *Do podobnih zaključkov prihaja na področju analize kulture oblačenja v Sloveniji tudi Blatnik (2000, 2003), ki ugotavlja, da osnovni psihološki oris slovenskega naroda in njegove kulturne zavesti temelji na »težnji po neizstopanju«. Obleka sicer Slovencem predstavlja pomembno dobrino, ki pa ni primarno namenjena izkazovanju individualnosti ali transgresiji, temveč prej zagotavljanju »zlitja z okolico« oz. pripadnosti prevladujočemu družbenokulturnemu okolju. Blatnik (2003) navaja: »Pripadnost je potemtakem velikokrat 'povzeta originalnost' oblačenja, ki nima s pravo individualnostjo nobene zveze. Gre za občutek socialne varnosti, ki izhaja iz težnje po doseganju osebne varnosti človeka. Oblečen v splošno sprejeta oblačila, ki so že postala trend določenega obdobja, je človek zavarovan pred kakršnimkoli neodobranjem družbe.«*

*Tabela 1: ODNOS ANKETIRANCEV DO BIVALNIH ZNAČILNOSTI VELIKIH MEST
PO POSAMEZNIH RAZREDIH (POVPREČNE OCENE –
OD 1 (NE STRINJAM SE) DO 5 (POPOLNOMA SE STRINJAM))*

	spodnji	srednji	višji srednji	zgornji
Slovenija je pretirano podeželska dežela, zato bi bilo koristno in vznemirljivo, če bi imeli kakšno res veliko mesto.	2,61	2,34	2,35	2,14
Velika mesta so zanimiva za občasne obiske, ne pa da bi tam človek stalno živel.	3,70	3,59	3,65	3,34
Dobro je, da v Sloveniji ni tako velikih mest kot drugje v tujini, ker bi bili ljudje tako še bolj odtujeni drug od drugega.	3,66	3,68	3,40	3,59

Vir: Luthar et al., 2011.

Kljub temu da obstajajo majhne razlike med posameznimi razredi v odnosu do bivalnih preferenc, pa le-te vseeno niso tako izrazite, da bi lahko govorili o diametralno nasprotnih si stališčih pripadnikov posameznih razredov. Vsi razredi, ne glede na njihova izobrazbena in ekonomska izhodišča, še vedno ostajajo znotraj iste dimenzije manjše priljubljenosti življenja v velikih mestih. Tudi primerjava oz. analiza odnosa do velikih mest s stališča izobrazbenih in spolnih razlik ne razkriva večjih odstopanj. Le v primeru generacijskih razlik so opazna manjša odstopanja, ki kažejo, da je mlajša generacija anketiranih (tj. mlajših od 30 let) nekoliko bolj naklonjena življenju v mestu kot starejše generacije. Kljub temu da podatki kažejo, da sorazmerno s starostjo narašča tudi odklonilen odnos do velikih mest, pa te razlike vendarle niso tako izrazite, da bi lahko govorili o radikalnih odstopanjih v stališčih med starostnimi razredi, temveč kvečjemu o inklinaciji, ki morda kaže na postopen, dolgoročen proces spreminjanja stališč. Vse to daje slutiti, da obstajajo enotni, močno vkoreninjeni vrednotni sistemi, o katerih obstaja med anketiranci visoka stopnja soglasja. V bistvu gre za obliko ideološke podstati, ki predstavlja osnovo za vrednotenje ostalih kulturnih elementov, ki se pojavijo v okolju, in se o njej v bistvu ne razpravlja, saj predstavlja »tacitno« ali skrito znanje, ki ga posamezniki bodisi namensko bodisi nenamensko prikrivajo pred drugimi (Polanyi, 1967/1983). Posamezniki pravzaprav v praksi uporabljajo le del znanja, ki olajša njihovo delovanje v vsakdanjih življenjskih situacijah, medtem ko drugi deli znanja ostajajo prikriti ali nerazpoznavni.⁷

⁷ Primerna primerjava za navedeni koncept prikrivanja določenih oblik znanja je ledena gora, ko je s površja nad vodno gladino mogoče zaznati le njen vrh, medtem ko je večji del ledene gore skrit pod vodo.

Vkoreninjenost določenih tacitnih znanj oz. relativno enotno mnenje med različnimi razredi v odnosu do prostorskih in bivanjskih značilnosti mest lahko razumemo kot posledico specifičnih fizičnih, zgodovinskih in družbenokulturnih specifik slovenskega poselitvenega sistema, ki je relativno majhen, razpršen, z majhnimi zgostitvami in s t. i. »urbanim deficitom« (Kos, 2007). Večina anketirancev bi tako najraje ohranila dosedanji način bivanja oziroma neformalno dajejo prednost življenju na manj gosto naseljenih območjih, ki so dobro povezani z infrastrukturo in s storitvami (promet, socialna oskrba, šole, bolnišnice, trgovina, prostočasne dejavnosti itd.), obenem pa menijo, da jim bivanje na gosteje naseljenih področjih ne ponuja bistvenih prednosti. Rezultati raziskave odražajo predvsem potrebo ljudi po ugodnostih, ki jih prinaša življenje na urbanih območjih (boljša preskrba s storitvami, dostop do raznovrstnih prostočasnih dejavnosti itd.), obenem pa isti ljudje z družbenokulturnega vidika niso pripravljeni na življenje v gosteje naseljenih območjih, ki predpostavljajo drugačen – bolj urbani način življenja. Podobno je odpor do kakršnihkoli sprememb in novosti v mestnem središču Ljubljane eden izmed tipičnih kazalcev nepripravljenosti na življenje v mestu. Na primer: ob poskusu prenovitve Prešernovega trga leta 1988 so prebivalci Ljubljane izrazili močan odpor do uvajanja novosti v mestno središče. V analizi 3.000 pripomb (glej članek Če bo vodnjak, bo tudi bomba!, O segmentih ruralne ideologije v Ljubljani (Gantar, Kos, 1993)) so prebivalci v približno osemdesetih odstotkih primerov izrazili protest proti predlagani ureditvi Prešernovega trga.

Anketiranci iz dveh največjih slovenskih mest (Ljubljana, Maribor) imajo pravzaprav zelo podoben odnos do velikih mest kot prebivalci podeželskih območij, kar še dodatno pritrjuje tezi o vrednotno enotnem, povezanem poselitvenem sistemu, kjer imajo podobne bivanjske oz. prostorske preference tudi pripadniki iz različnih ekonomskih in izobrazbenih razredov. V Grafu 1 so na podlagi podatkov iz dveh raziskav (2011, 2004) prikazane razlike med anketiranci, ki živijo v Ljubljani in Mariboru, in anketiranci, ki živijo na podeželju in urbanih območjih oz. mestih z manj kot 50.000 prebivalci. Kljub temu da so podatki zajeti iz raziskav, opravljenih v različnih časovnih obdobjih, je mogoče izvesti osnovno primerjalno analizo na podlagi podobnih metodoloških osnov, na katerih sta bili izvedeni. Empirični študiji sta bili izvedeni s standardiziranim vprašalnikom in osebnim anketiranjem na populaciji oseb, starejših od 18 let, ki imajo stalno prebivališče v Republiki Sloveniji (preprosti naključni vzorec SRS). V raziskavi 2011 je bilo realiziranih 820 vprašalnikov (N = 820), v raziskavi 2004 pa 1076 (N = 1076). Kljub določenim omejitvam, ki jih implicira razlika v časovnih parametrih izvedbe posameznih raziskav, primerjava podatkov kaže na nekatere pomembne razlike v družbenoprostorskih značilnostih anketiranih populacij, kar je pravzaprav tudi prvotni namen analize, ki se osredotoča na pomen kulture in razreda kot dejavnika pri oblikovanju bivanjskih preferenc.

Graf 1: PRIMERJAVA ODNOSA ANKETIRANCEV DO BIVALNIH ZNAČILNOSTI VELIKIH MEST IZ RAZISKAV 2011 IN 2004.

Vir: Luthar et al., 2011; Hočevar et al., 2004.

Kljub prednostim, ki jih imajo majhna in razpršena poselitvena območja (dober dostop do naravnih danosti, ohranjanje poselitve, servisov itd.), lahko domnevamo, da relativno majhne razlike med anketiranimi v dveh največjih slovenskih mestih in preostalimi poselitvenimi območji v Sloveniji delno vplivajo tudi na negativno selekcijo oz. zavračanje bivanjskih značilnosti, ki so značilne za bolj gosto naseljena območja in posledično zmanjšujejo heterogenost v mestu. Sodeč po podatkih iz raziskav večina anketiranih v Sloveniji velika mesta vidi kot neprimeren kraj za življenje, kjer se počutijo manj lagodno in neprijetno. Protiurbane vrednote vplivajo na življenjski utrip slovenskih mest; prihaja do poskusov oblikovanja prostora, ki bo skladno z merili podeželskega okolja. Pri tem se večkrat uvajajo drastični ukrepi za zmanjšanje hrupa, glede obratovanja nočnih lokalov, trgovin, prometnih tokov itd. S tem se v mestih zmanjšuje heterogenost in postavlja »kalupe« (Roszak, 1981), po katerih naj bi posameznik sprejemal urbane izkušnje, mesta pa izgubljajo tudi zmožnost izoblikovanja novih in bolj heterogenih urbanih prostorov.

V primeru Slovenije se zdi, da elementi tradicije in lokalnosti predstavljajo nadvse pomembno sestavino pri oblikovanju kulturne identitete in še vedno pomembno vplivajo na odnos do življenja v mestu. To je razvidno tudi iz mnogih raziskav, ki na različne načine obravnavajo ruralno-urbane

dihotomije v mednarodnem in slovenskem merilu (Mlinar, 1965, 1978, 1983; Martinotti, 1993). S tega vidika v Sloveniji – kljub procesom modernizacije in globalizacije – še vedno močno vlogo igrajo t.i. »novi lokalizmi« (Strassoldo, Tessarin, 1992), ki predstavljajo specifičen preplet povezanosti navznoter (v skupnost) ob hkratnem povečevanju pomena sodelovanja in odvisnosti od širših (zunanjih) vplivov. Lokalizem lahko definiramo kot odnos med prostorom (razumljenim kot prostor, ki je relativno majhen in omejen) in družbenimi fenomeni, ki se odvijajo v njem (Mlinar, 2001). Ta odnos je ocenjen in ponotranjen oz. ideologiziran z vidika opazovalca ali uporabnika in postane del njegove identitete. Če je za »stare« lokalizme veljalo, da so močno vezani na lokalno okolje in skušajo minimizirati stike z zunanjim svetom,⁸ se novi lokalizmi »močno zavedajo zunanjega sveta in so dokaj odprti do interakcij z njim« (Strassoldo, 1992: 46–47). Za območja, kjer je prisoten novi lokalizem, je značilno, da prebivalci uporabljajo nove tehnologije, se zavedajo obstoja drugačnosti ter zaradi določenih potreb spreminjajo vzorce obnašanja, vendar so obenem še vedno močno vezani na »domače« oziroma lokalno – specifično kulturno okolje. Novi lokalizmi so torej bolj odprti od lokalizmov, vendar obenem še vedno poudarjajo nujen obstoj specifičnih vrednot, ki morajo biti navzoče na območju.

V primerjavi z drugimi evropskimi mesti se v slovenskih mestih sicer odvijajo podobni procesi povezovanja lokalnih in globalnih elementov, vendar na kvalitativno drugačen način. Za sodobna evropska mesta je značilno nenehno zmanjševanje števila relativno trajnih mestnih prebivalcev, ob čemer se krepijo bivanjska začasnost, občasnost in prehodnost ob hkratnem povečevanju števila različnih mestnih uporabnikov. Ne gre samo za enosmerno silovito bivanjsko suburbanizacijo srednjih slojev, temveč za fenomen povečevanja bivanjske segmentacije in diferenciacije ter obenem različnih oblik mobilnosti, občasnih preselitev, kombiniranje med bivanjem v t.i. primarnih in sekundarnih bivališčih (npr. vikendih), vključno z večjo frekvenco selitev med državami, med mesti, znotraj mest, v predmestja in na podeželje, zlasti pri določenih »profilih« ljudi. »Sodobna postindustrijska mesta postajajo vedno bolj mesta »gostov« in »obiskovalcev«, vedno manj pa mesta trajnejših prebivalcev – fiksnih, utrjenih lokalcev s stalnim prebivališčem« (Martinotti, 1993: 16). Potovanja, mobilnost in specifični lokalni, regionalni ter globalni migracijski vzorci spodbujajo vse večje »kroženje« dobrin, informacij in posameznikov, pri čemer se mesta vse bolj spreminjajo v »občasne prostorske agregate«, kjer toga delitev na bližnjost in

⁸ Gre predvsem za lokalizme, vezane na ruralne vrednote (ideologija »Blut und Boden«), ki se kažejo prek močne navezanosti na zemljo in življenje v tesno povezani skupnosti. Razliko med klasičnim lokalizmom in novim lokalizmom dobro ponazarja tudi Töennisov koncept razlikovanja med družbenimi skupnostmi, tj. bolj tradicionalno, teritorialno orientirano »Gemeinschaft« in bolj funkcionalno, univerzalistično orientirano »Gesselschaft« (1887).

oddaljenost, na lokalno in globalno, na mikro in makro situacije ni več utemeljena (Mlinar, 1994: 105–106). Ob teh procesih se, v dolgoročnem merilu, oblikuje tudi »profil lokaliziranega urbanega globalca« (Hannerz, 1996) ali t.i. »globalnega nomada« (Cresswell, 1997), ki ga pogosto izenačujemo z identitetno fluidnostjo mestnega prebivalca – svetovljana. V kontekstu slovenskih mest ta povezava med lokalnim okoljem in postopno globalizacijo uporabnikov mest ni tako intenzivna, kar se zrcali v zmanjšani stopnji stanovaljske mobilnosti in večji navezanosti na lokalno okolje (Hočevar, 2004).⁹ Pri tem lahko domnevamo, da so procesi odpiranja in povezovanja Slovenije navzven delovali tudi v smeri povečevanja notranje kohezivnosti, ohranjanja obstoječih kulturno-vrednotnih sistemov ne glede na druge razredne razlike in botrovali večji navezanosti na domače okolje v kontekstu odnosa do mest. Naselja z manjšo gostoto poselitve so tako še vedno delovala bolj domače in privlačno tudi za prebivalce Ljubljane in Maribora, čeprav smo ob tem pričakovali, da obstajajo večje razlike med dvema največjima slovenskima mestoma in drugimi naselji v Sloveniji.

Sklep

Analiza pomembnih kulturnih in razrednih značilnosti, ki so vezane na percepcijo prostora, je pokazala, da na anketirance iz vseh razredov močno vplivajo elementi domačijstva, ki ga lahko opišemo kot pretirano pozitivno vrednotenje manj gosto naseljenih območij oziroma idilično prikazovanje življenja v domačem, kmečkem, podeželskem okolju. Razredna delitev v primeru percepcije prostora in bivanjskih preferenc v tem pogledu ni tako močna, kot bi pričakovali, saj višji razredi v dveh največjih slovenskih mestih prav tako kot nižji razredi na podoben način visoko vrednotijo prednosti, ki izhajajo iz majhnih, lokalno usmerjenih okolij. Urbanost kot način življenja vključuje določeno raven odpovedovanja in prilagajanja v načinu življenja, ki se ji anketiranci nočejo podrediti, čeprav prinaša določene kompenzacije z nematerialnimi »dobrinami«, kot so večja heterogenost, gostota in številčnost prebivalstva, storitev in visoka intenzivnost vsakodnevnih življenjskih impulzov. Zdi se, da bivanjske preference oz. odnos do velikih mest v primeru Slovenije predstavlja zelo močno ideološko osnovo, ki močno prežema vsakodnevno življenje prebivalcev in je del t.i. »skupne kulture« (Williams, 1976; Parsons, 1964; Featherstone, 1991).

⁹ V raziskavi *Vrednote prostora in okolja (2004)*, ki se nanaša na območje Slovenije, je dejanska selitvenost prebivalstva v celotnem življenjskem obdobju respondenta izrazito nizka, v povprečju se je posameznik preselil enkrat do dvakrat (1,96-krat), v starostni skupini nad 60 let pa 2,7-krat v oddaljenosti večji od 15 km (povprečje EU je 6–7krat, v ZDA pa npr. 13–14krat) (Hočevar, 2004: 16). V Ljubljani je selitvena mobilnost prebivalstva znotraj mesta relativno šibka. V letu 1998 je znašala le 45 selitev na 1000 prebivalcev, med letoma 1995 in 1999 pa je bilo v Ljubljani skupaj opravljenih 31770 selitev (Dolenc, 2000: 87).

Pri tem je potrebno poudariti, da med razredi še vedno obstajajo velike izobrazbene in ekonomske razlike ter razhajanja glede percepcije estetskih, umetniških, kulturnih konceptov in praks, vendar se v primeru odnosa do velikih mest te razredne razlike zabrišejo, kar daje slutiti, da gre za izredno kompleksne in tacitne ideološke orientacije z dolgo zgodovino. Pri tem se vzpostavlja zanimivo protislovje, saj pripadniki višjih razredov ohranjajo določene kulturne vzorce (npr. manjša stopnja branja t. i. »rumenega tiska«, pogostejša izbira izobraževalnih televizijskih programov, pogostejše nakupovanje knjig itd.), ki odstopajo od vzorcev pripadnikov nižjih slojev, vendar se ta distinkcija obenem ne prevaja na raven odnosa do velikih mest, kar je posledica specifične zgodovine urbanizacije Slovenije. Za razliko od držav, ki imajo močna urbana središča, na katere so se tekom zgodovine vezali določeni bivanjski vzorci, Slovenija ne premore podobnih urbanizacijskih vzorcev, kar se izraža tudi v percepciji oz. bivanjski izkušnji ali kolektivni identifikaciji višjih slojev in specifičnem odnosu do velikih mest. Neurbanost ali protiurbanost se torej v kontekstu prebivalcev Slovenije ne izraža tako izrazito prek kulturnih distinkcij različnih slojev, temveč prek neprisotnosti (manjka »tacitnega« znanja) izkušnje življenja ali uporabe možnosti, ki jih ponujajo velika in gosto naseljena mesta. Z drugimi besedami, način življenja posameznika ali skupine v mestu naj bi določale siceršnje zakonitosti družbenega položaja, kot so: dohodek, izobrazba, spol idr. V nasprotju s tem prepričanjem pa skupaj z nekateri drugimi avtorji (Guterman, 1969; Tonkiss, 2005) menimo, da dimenzije vertikalne slojevitosti ne pojasnjujejo nujno celotnega spektra horizontalne različnosti. Urbanost kot način življenja kot kontrast drugačnim, neurbanim načinom življenja je smiselno preučevati kot del vrednotnega sistema posameznika, kot element kolektivne identifikacije, kot individualizacijo življenjskega stila in kot dejavnik reprodukcije ali spreminjanja fizičnega prostora.

Problem na ravni bivanjskih preferenc in prostorskih vrednot prebivalcev Slovenije se pojavi, ko ugotovimo, da se ti domačijski vzorci življenja in bivanja, ki so se akumulirali v prejšnjih zgodovinskih obdobjih in se ohranili do danes, odražajo v odnosu do rabe in organizacije prostora ter načinu življenja na urbanih območjih – v mestih. V tem kontekstu se želje prebivalcev po bivanju na manj gosto naseljenih območjih v realnosti še vedno povezujejo s t. i. materialističnimi vrednotami (Turnšek et al., 2000: 61–71; Inglehart, 1997), te pa se ujemajo s protiurbanimi vrednotami. Inglehart (1997) pri analizi vpliva kulturnih vrednot na nacionalne družbenogospodarske sisteme v državah članicah EU (World Values Survey, 1995, 1996, 1997) ugotavlja, da globalizacijski trendi in gospodarski razvoj sicer igrajo pomembno vlogo pri preoblikovanju obstoječih/sprejetih družbenih vrednot, vendar nimajo v vseh državah istega tempa razvoja. Postmaterialistične vrednote, ki se izražajo prek stališč, povezanih s samoizražanjem ter

spodbujanjem kakovosti življenja in diferenciranih življenjskih stilov z velikim poudarkom na povečevanju pomena pripadnosti različnih družbenih skupin, niso neposredno povezane z gospodarskim razvojem, temveč so odvisne od vrste družbenih in okoljskih lastnosti, ki med drugim vključujejo obsežnost zagotavljanja socialnega varstva, širitev izobraževanja, rast zaposlovanja v tretjem in četrtem zaposlitvenem sektorju ipd. Podatki iz obdobja 1995–1997 na primer kažejo, da imajo mnoge razvite države Srednje Evrope (npr. Slovenija, Češka, Slovaška), verjetno zaradi vplivov iz prehodnega obdobja, še vedno močno materialistično usmerjenost, ki vpliva na kulturne, gospodarske in politične sisteme teh družb.

V Sloveniji se trenutno ta kombinacija postmaterialističnih in prevladujočih materialističnih vrednot kaže prek močnih trendov novega lokalizma, ki deluje kot ojačevalec tradicionalnih, lokalno usmerjenih bivanjskih preferenc, kar posledično prinaša določene negativne učinke v prostoru.¹⁰ S tega vidika za ohranjanje sedanje relativno visoke kakovosti bivanja ne bodo potrebni le veliki ekonomski vložki v novo infrastrukturo, pripravo ustreznih strategij prostorskega razvoja in nato njeno izvajanje, temveč mehanizmi moderiranja negativnih stališč do življenja v mestu prek spodbujanja bolj diferenciranih, postmodernih življenjskih stilov. Za preseganje odpora do velikih mest, ki se je zaradi različnih razlogov nalagalo več stoletij, bo treba vsaj dopuščati, če že ne spodbujati sodobne prostorske zasnove v mestih (vključno z vizualnimi in simbolnimi), ki bodo dovolj privlačne za postopno odpravo pomanjkljive urbanosti kot načina življenja, tj. »ustvarjanja refleksivnosti urbanega« (Hočevar, 2000).

Prebivalci Slovenije, tudi če živijo v mestih in so pripadniki različnih kulturnih in razrednih sfer, so identitetno močno povezani s podeželjem, zato bi bilo nesmiselno postavljati popolnoma nove in izrazito urbane bivalne zahteve. Lomljenje obstoječih razmerij po principu izključevanja obstoječih prostorskih vrednot, ki so skupne vsem razredom, bi lahko sprožalo neproduktivne, konflikte situacije, ki bi škodile nadaljnjemu družbenoekonomskemu razvoju. V tem kontekstu se zdi najbolj smiselno povezovanje prevladujočega načina bivanja z drugimi bivanjskimi vzorci in počasno oz. postopno uveljavljanje bolj urbanih življenjskih praks. Urbanost kot način življenja v tem pogledu za zdaj ostaja razredno »nerazdelana« oz. nedefinirana zaradi močne ideološke baze, ki se obnavlja prek življenjskih vzorcev,

¹⁰ Posledice je na primer mogoče opaziti v gradnji velikega števila individualnih hiš in izredno razpršenem vzorcu poselitve, ki je sporen predvsem zaradi nizke gostote prebivalstva in velikih obremenitev okolja. Drozg v »Mestu in urbanizaciji« (1999) ugotavlja, da razpršena gradnja podraži gradnjo komunalne opreme. Posledica je razvejano, dražje in prostorsko bolj potratno infrastrukturno omrežje, kot bi bilo ob bolj strnjeni zazidavi. Dolžina komunalnih vodov na stanovanjsko hišo v Sloveniji tudi do trikrat presega normativne vrednosti, ob tem pa ima večina stanovanjskih objektov urejeno le vodovodno in električno omrežje, ne pa tudi odvajanja odpadnih vod (Drozg, 1999: 16).

ki so še vedno vezani na močno razpršen poselitveni sistem. Pri tem obstaja verjetnost, da se bo ta rigidna ideološka podstat v prihodnosti omehčala zaradi večje mobilnosti posameznikov, povečanega dostopa do servisov, informacij, gradnje novih tehnoloških infrastruktur in posledičnega povečevanja vpetosti Slovenije v globalne tokove. Obenem domnevamo, da bo prihajalo do večje razredne segmentacije v odnosu do načina bivanja in večje selektivnosti glede izbire življenjskega stila, ki bo vse manj vezan na prostorsko oz. lokalno, krajevno identiteto ter vse bolj povezan z vpetostjo v mednarodna omrežja, izobrazbo in dostopnostjo do ekonomskih resursov. Te razlike je v raziskavah (2004, 2011) že opaziti pri mlajših starostnih populacijah, ki so bolj mobilne in informacijsko ozaveščene ter s tega pogleda predstavljajo zametke novih oblik razredne diferenciacije, ki utegnejo v prihodnosti redefinirati za zdaj še vedno močno domačijsko prežet odnos do mestnega načina bivanja.

LITERATURA

- Blatnik, Stanka (2000): *Kultura oblačenja v slovenskem prostoru*: magistrsko delo. Ljubljana: Akademija za likovno umetnost in oblikovanje.
- Blatnik, Stanka (2003): *Kultura oblačenja v slovenskem prostoru*. Dostopno prek <http://www.stankablatnik.com/SLO-teorija-clanki-tekstilec6.htm> 3. 1. 2013.
- Bunting, Trudi, in Fillion, Pierre (2000): *Canadian Cities in Transition*. Oxford: Oxford University Press.
- Center za prostorsko sociologijo (2002): *Socialno prostorski vplivi avtocest v Sloveniji*. Ljubljana: Center za prostorsko sociologijo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Cresswell, Tim (1997): *Imagining the nomad: mobility and the posmodern primitive*. V: Benko, Strohmayer (ur.), *Space and social theory - Interpreting modernity and postmodernity*, 360–383. Oxford: Blackwell.
- Dolenc, Danilo (2000): *Prostorska mobilnost prebivalstva*. V: M. Gabrovec in M. Orožen Adamič (ur.), *Ljubljana: geografija mesta*, 81–92. Ljubljana: Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC, SAZU.
- Drozg, Vladimir (1999): *Razpršena poselitev in okolje*. V: *Svet za varstvo okolja Republike Slovenije* (ur.), *Mesta in urbanizacija*, 16–19. Ljubljana: Svet za varstvo okolja Republike Slovenije.
- Featherstone, Mike (1991): *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- Gantar, Pavel in Drago Kos (1993): *Če bo vodnjak, bo tudi bomba! - O segmentih ruralne ideologije v Ljubljani. Vesela znanost - O hišah, o mestih, o podeželjih*. Ljubljana: KUD France Prešeren.
- Goldthorpe, John (2000): *On Sociology. Numbers, Narratives and the integration of research and theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Guterman, Stanley S. (1969): *In defense of Wirth's 'urbanism as a way of life'*. *American Journal of Sociology*, 74: 492–99.
- Hannerz, Ulf (1996): *Transnational Connections*. Londo: Routledge

- Hočevar, Marjan (2000): *Novi urbani trendi; Prizorišča v mestih – omrežja med mesti*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica.
- Hočevar, Marjan, Drago Kos, Barbara Verlič, Franc Trček, Matjaž Uršič (2004): *Vrednote prostora in okolja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, N. J., Princeton University Press.
- Jary, David in Julia Jary (1995): *Collins Dictionary of Sociology*. Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Klemenčič, Vladimir (2001): *Process of Deagrarization and Urbanization of Slovene Rural Areas*. V: Klemenčič, Marjan (ur.), *Rural Areas at the Millenium Shift – Challenges and Problems*, 7–17. Ljubljana: Department of Geography, Faculty of Arts, University of Ljubljana.
- Kos, Drago (2007): *Neurbana nacija*. V: Čerpes, Ilka, in Dešman, Miha (ur.), *O urbanizmu: Kaj se dogaja s sodobnim mestom?* 137–163. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Krt).
- Lah, Avguštin (1999): *Mesta so zgodovina in prihodnost*. V: *Svet za varstvo okolja Republike Slovenije* (ur.), *Mesta in urbanizacija*, 12–15. Ljubljana, Svet za varstvo okolja Republike Slovenije.
- Lefebvre, Henri (1974/1991): *The production of space*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Luthar, Breda, Slavko Kurdija, Dejan Jontes, Brina Malnar, Blanka Tivadar, Tanja Kamin, Tanja Oblak (2011): *Medijska potrošnja, razred in kulturna stratifikacija: končno raziskovalno poročilo s sumarnikom*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Martinotti, Guido (1996): *The new social morphology of cities*. Dostopno prek <http://www.unesco.org/most/martinot.htm> 3. 6. 2004.
- Mlinar, Zdravko (1965): *Ljudje v novem mestu*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.
- Mlinar, Zdravko (1978): *Urbanizacija, urbanizem in sociologija*. Ljubljana: FSPN.
- Mlinar, Zdravko (1983): *Humanizacija mesta*. Maribor: Obzorja.
- Mlinar, Zdravko (1994): *Individuacija in globalizacija v prostoru*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Zdravko (2001): *Krepitev in slabitev moči lokalnih akterjev ter nastajanje in izginjanje lokalnih posebnosti v procesu globalizacije*. *Teorija in praksa*, 38 (5): 765–785.
- Novak, Mojca (1991): *Zamudniški vzorci industrializacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Paccione, Michael (2001): *Urban Geography – A Global Perspective*. London: Routledge.
- Parsons, Talcott (1964): *Social structure and personality*. New York: The Free Press.
- Polanyi, Michael (1967/1983): *The Tacit Dimension*. New York: Anchor Books.
- Roszak, Theodore (1981): *Person/Planet – The Creative Disintegration of Industrial Society*. New York: Doubleday.

- Rotar, Braco (1985): *Risarji: učenjaki – Ideologije v urbanizmu in arhitekturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Simmel, Georg (1901/2000): *Izbrani spisi o kulturi*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Strassoldo, Raimondo in Nicoletta Tessarin (1992): *Le radici del localismo*. Trento: Reverdito.
- Tonkiss, Fran (2005): *Space, The City and Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Tönnies, Ferdinand (1887/1999): *Skupnost in družba: temeljni pojmi čiste sociologije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Turnšek, Nada, Samo Uhan, Marta Gregorčič (2000): *Nekaj značilnosti v kulturi prebivalcev Slovenije v obdobju od leta 1991 do leta 1997*. *IB revija*, 34 (2): 61–71.
- United Nations (1995): *World Urbanization Prospects: The 1994 Revision*. New York: United Nations.
- Williams, Raymond (1976): *Keywords. A vocabulary of culture and society*. Hammersmith, London: Fontana Press.
- Wirth, Louis (1938/2000): *Urbanism as a Way of Life*. V: Le Gates, Richard in Stout, Frederic (ur.), *The City Reader – Second Edition*, 97–105. New York, London: Routledge.